

Г. В. Пеньковська, аспірантка

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПОНЯТТЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ОХОРОНА ПРАВ ЛЮДИНИ

Визначення цих понять дасть змогу не тільки більш точно враховувати їх в суспільній практиці, а й встановити, наскільки ефективно здійснюється їх правова охорона

Ключеві слова: права людини, класифікація прав людини, правове регулювання, кримінально-правова охорона

Права людини — це основне правове поняття, яке існує в будь-якій цивілізованій державі. Ці права включають в себе невідчужувані права і свободи, які повинен отримувати кожний індивід, коли він народжується в такій країні. В цілому вони охоплюють велику сукупність громадських прав і політичних свобод, зокрема економічні, соціальні, культурні права, а також права спільнот, в тому числі права національних меншин та народів, жінок, дітей тощо [1, 17-18].

Права людини принципово відрізняються від інших прав за декількома суттєвими ознаками. Так, вони характеризуються тим, що: належать кожній людині тільки через її людську природу (немає необхідності їх купувати чи отримувати від когось); у визначених законом межах вони є невід'ємними; всі можуть їх застосовувати і користуватися ними рівною мірою. Крім того основні обов'язки, що випливають з прав людини, покладені на держави та їхні структури, а не на інших людей. Саме основною характеристикою прав людини є те, що вони повинні бути під захистом закону. Тому будь-яке їх порушення повинно розглядатися компетентним, безстороннім і незалежним державним органом, судом або громадською організацією з застосуванням процедури, що повинно забезпечувати необхідну справедливість та ефективність в дотриманні таких прав [2, 6].

Ідея сформулювати основні права виникла з потреби захистити людину від тиранічного використання державної влади. Тому спочатку увага була зосереджена на тих правах, які зобов'язують державну владу утримуватися від певних дій, а потім перелік таких прав отримував певне розширення. Взагалі історія людства на протязі всього свого розвитку знає багато політико-правових документів, які проголошували права людини. Але після трагічних подій Другої світової війни, та коли була створена Організація Об'єднаних Націй (далі — ООН), саме цією організацією в 1948 році був прийнятий найважливіший програмний документ «Загальна декларація прав людини», який в певній мірі підсумував та упорядкував цей процес. Після появи цього програмного документа, в розвиток правового забезпечення основних прав людини, була прийнята низка інших таких документів, в тому числі: Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права; Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1976); 2-й Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права про відміну смертної кари (1991); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та ін., що створює цілий комплекс документів, в яких закріплюються права людини.

Загальна доктрина прав людини має дві основні трактовки свого змісту. Перша це так звана моральнісна оцінка, яка полягає у визначенні того, що невід'ємні і не

відчужувані права належать людині саме тому, що вона є людиною. Це її моральні, або природні права, які випливають з самої людської природи кожного індивіда, і їхнє призначення полягає у тому, щоб підтримувати в людині почуття власної гідності. Згідно іншого визначення до цієї групи належать, в першу чергу, юридичні права, які встановлюються відповідно до нормотворчих процесів як на національному, так і на міжнародному рівні. При цьому основою таких прав є згода тих, на кого вони розповсюджуються, тобто згода суб'єктів права, у той час як основу першої групи прав складає природний порядок.

Аналізуючи природу прав людини, їх реалізацію в суспільному житті, в основному звертають увагу на так званий «вертикальний ефект», тобто коли такі права повинні забезпечуватися державою. Проте, хоча первинною метою прав людини є встановлення правил відносин між людиною і державою, деякі з цих прав також є важливими у стосунках між людьми, в зв'язку з цим існує і так званий «горизонтальний ефект». Наявність цього підкреслює, що держава в особі своїх органів не тільки зобов'язана утримуватися від порушення прав людини «особисто», але й мусить захищати людину від зазіхань інших людей на її права.

В цілому потрібно враховувати, що поняття «права людини» використовується для визначення широкого спектру прав — починаючи від права на життя до права на культурну самобутність. Такі права включають усі, навіть найбільш прості передумови людського існування відповідно до людській гідності. Прийнято вважати, що наявність правового закріплення прав людини є однією з обов'язкових ознак правової держави [3, 268]. У всякому разі, наявність таких прав потребує їх певної класифікації для того, щоб більш точно розуміти зміст та ознаки кожної такої групи.

В загальному плані існують різні варіанти упорядкування переліку прав людини. Так, наприклад, на міжнародному рівні дуже часто застосовується загальна класифікація, згідно з якою виділяються основні групи таких прав, а саме: громадянські права, політичні права, економічні права, соціальні права, культурні права та ін. Права людини цієї категорії традиційно називають фундаментальними правами та свободами. Саме ці права повинні буди основами для законодавчого забезпечення умов життя, гідних людини.

В той же час така класифікація, при всій своїй корисності, має в своїй основі так звану соціальну систематизацію і не має, на нашу думку, необхідного правового обґрунтування. Тому, наприклад, наступна класифікація, згідно з якою всі права людини можливо розділити на так звані «класичні» та «соціальні», має більшу правову обґрунтованість. Класичні включають в себе громадянські та політичні права, спрямовані, головним чином, на обмеження влади держави над людиною та пов'язані з обов'язком держави (державної влади) утримуватися від певних дій відносно людини. Другі, які включають економічні, соціальні та культурні права, навпаки потребують від держави активних дій для створення умов, необхідних для задоволення тих чи інших прав, зокрема у таких галузях, як зайнятість, освіта, охорона здоров'я та ін. Таким чином, перша група, класичні права — це обов'язок досягнення даного результату, а друга група, соціальні права — обов'язок надати для цього засоби.

При такій класифікації завжди виступає питання пріоритету, важливості між цими групами прав. Наприклад, соціальні права є передумовою для повноцінного користування класичними правами, чи, навпаки, класичні права є фундаментом, на якому побудована можливість реалізації соціальних прав. Ця дискусія вже має певний розвиток, але все ж традиційною стає точка зору, яка викладена і в міжнародно-правових актах, про те, що класичні та соціальні права є взаємозалежними та нероздільними.

Така позиція про взаємозалежність цих груп прав має, на нашу думку, необхідну аргументацію, тому що складно провести чітке розмежування між класичними

та соціальними правами. Різні обов'язки, які вони накладають на владні структури, в першу чергу, на виконавчу владу, дуже часто, у всякому разі, за своєю внутрішньою сутністю, пов'язані між собою. Наприклад, існують класичні права, що зобов'язують виконавчу владу утримуватися від певних дій, але є також й класичні права, які зобов'язують таку владу давати необхідні гарантії. Так, деякі громадянські і політичні права вимагають від уряду значних фінансових затрат. Наприклад, останні вибори в Верховну Раду, які відбулись в нашій країні, показали, що поряд з низкою політико-організаційних заходів, для надання такому процесу більшої правової чіткості, потребує і значних фінансових витрат. Або складні події, які зараз відбуваються в європейських країнах, показують, що саме невиконання певних соціально-фінансових вимог виконавчою владою приводить до складних соціально-політичних подій в цих країнах.

Аналіз цієї проблеми показує, що певні складнощі в такій кваліфікації можуть виникати і завдяки тому, що не всі права людини можна легко віднести до класичних чи соціальних. Наприклад, права щодо заборони дискримінації або права жінки взагалі важко класифікувати.

Є ще одна класифікація прав людини. На протязі достатнього часу з загальної кількості прав людини виділяли так звану групу фундаментальних і/або основних прав. До них належать ті, що мають абсолютний пріоритет у внутрішній та зовнішній політиці. Вони включають усі права, що стосуються первинних матеріальних та нематеріальних потреб людини. Якщо ці права не забезпечені, жодна людина не може гідно існувати. Основні права включають право на життя, право на певний рівень безпеки, право на недоторканість особи, свободу від рабства, тортур, незаконного позбавлення волі, дискримінації та інших актів, які зневажають людську гідність. Вони також включають свободу думки, совісті та релігії, а також право на забезпечення фізичних потреб (харчування, одяг, житло, медичне обслуговування) та інші суттєві права, необхідні для фізичного та морального здоров'я людини.

Але, починаючи з 60-х років минулого століття у рамках ООН почала виділятися система прав, які мають більш локальні прояви, не мають загальнолюдської небезпечності та ін., що, в свою чергу, викликало необхідність в створенні групи так званих «елементарних» прав людини.

За цією системою класифікації існує ще одна група прав — «права співучасті», — які є суттєвою передумовою для захисту основних прав людини. Вони включають у себе окремі громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права. Наприклад, вони включають в себе право так званої «політичної співучасті», яке полягає в праві людини брати участь в формуванні органів державної влади, що може мати свою реалізацію завдяки участі в виборах представників такої влади.

Ще одна класифікація пропонує розділяти усі права на колективні та індивідуальні. І тут необхідно враховувати, що з загальної точки зору основною метою існування прав людини є захист та розвиток людини, які особистості (індивідуальні права), деякі з цих прав можуть примусово здійснюватися на вимогу окремих людей, або користуються ними групи людей. Це стосується свободи зборів та організацій, свободи релігії і, особливо, свободи формування профспілок та вступу до них. Колективний елемент в реалізації індивідуальних прав стає ще більш очевидним, коли, наприклад, права людини пов'язані з правом членів етнічної та культурної меншості на збереження своєї мови та культури.

Найяскравіший приклад колективного права людини — це право на самовизначення, яке, як вважається, мають народи, а не окремі люди. Однак причина того, що право на самовизначення визнано правом людини, полягає у тому, що його розглядають як необхідну передумову розвитку окремої людини. Положення, що стосуються соціальних прав, частіше за все націлені на створення колективних послуг, які потребують подальшого розроблення на державному рівні і рідко дають безпосереднє право одній людині заявляти претензії органам влади. Хоча в остан-

ній час, вже не тільки на міжнародному рівні, ми можемо бачити судові рішення у спорах між індивідом та державою, яке вирішується на користь індивіда. При цьому є безперечним, що колективні права не повинні порушувати фундаментальні індивідуальні права, такі як право на життя, свободу від тортур тощо.

Набирає необхідної ваги класифікація, згідно з якою всі права можуть бути розподілені на права першого, другого та третього покоління або рівня. До прав першого покоління належать громадянські та політичні права. Правами другого покоління є соціально-економічні та культурні права. Правами третього покоління є так звані права «солідарності», які включають право на мир, на чисте навколишнє середовище, на рівне користування спільною спадщиною людства і т. д. У 80-х роках минулого століття вони стали з'являтися і під егідою ООН. Усі права з третьої групи є колективними, тому вони і отримали назву прав «солідарності».

При цьому вказується, що протягом післявоєнного часу утворено солідний комплекс міжнародно-правових актів з питань прав людини, які передбачають різні механізми забезпечення і захисту прав людини. Певні досягнення в галузі забезпечення прав людини неминуче призводять до розширення і подальшого вдосконалення системи прав людини, що не завжди є доцільним. Це, у свою чергу, породжує тенденцію вводити до неї цілком нові права, значна частина належить саме до категорії прав людини «третього покоління».

Підводячи певні підсумки, потрібно сказати, що права людини не мають обмежувального характеру, вони також не є незмінними; вони, за своєю природою, динамічні, хоча, разом з тим, вони у будь-якому випадку мусять мати фундаментальну природу та бути націленими на захист гідності людини, причому не певної категорії, а усіх індивідів у всіх сферах громадського життя [4, 184]. Крім того, будь-яке право людини має бути чітко визначене і розмежоване. Тобто воно має бути таким, щоб конкретна людина чи група людей мали змогу на практиці звернутися до цього права, щоб були установи, до яких можна було б звернутися зі скаргою на порушення цього права, тобто необхідним є передбачення механізму узгодження цього права з існуючими правами людини та впровадження і захисту.

В усякому разі можливо стверджувати, що права людини, незважаючи на достатньо невеликий час, особливо в історичному вимірі, їх цивілізованого визнання та закріплення, стають окремою системою у міжнародному праві. Джерелами міжнародно-правових норм з прав людини є: міжнародні конвенції як загального, так і спеціального характеру. За період після Другої світової війни було укладено і набрало чинності більше 40 великих міжнародних конвенцій щодо захисту прав людини; міжнародне звичаєве право та загальні принципи права; рішення міжнародних органів, якщо договір, яким засновано даний орган, надає йому повноваження приймати обов'язкові для виконання рішення; судові рішення та наукові розробки найбільш висококваліфікованих спеціалістів з міжнародного права та ін.

На національному рівні основні права і свободи людини закріплені в діючій Конституції України, в якій існує окремий Розділ II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», якій включає в себе 48 статей, в яких закріплені такі основні положення. Але незважаючи на те, що норми Конституції є нормами прямої дії, правове регулювання та правова охорона прав та свобод людини повинна знаходити своє відображення і в галузевому законодавстві. Потрібно сказати, що в загальному плані такі обов'язкові вимоги знаходять свою реалізацію і в галузевому законодавстві все це має необхідне відображення.

В той же час для більш чіткого правового закріплення та правової охорони основних прав людини потрібно більш детально проаналізувати, наскільки точно в нормах галузевого законодавства знаходять своє відображення останні тенденції щодо визначення основних прав людини, їх ознак, класифікації і т. ін.

Стосується це і положень кримінального законодавства. В Особливій частині діючого Кримінального кодексу України (далі КК) виділений окремий Розділ V

«Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина», який має 30 статей, в яких передбачена відповідальність за злочини проти особистих прав людини і громадянина. Таке становище дозволяє сказати, що кримінальне законодавство України має окремий напрямок, який пов'язаний з охороною основних прав людини і громадянина.

В той же час дослідження цієї проблеми на більш загальному рівні, в першу чергу, з урахуванням існуючих класифікацій основних прав людини, дозволяє сказати, що сучасність потребує більш детального аналізу цієї складної проблеми саме на галузевому рівні [5, 97]. Наприклад, в Розділі II Особливої частини КК передбачається відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи. Але суспільно небезпечні діяння, які систематизовані в цьому розділі, посягають не тільки на біологічне життя та здоров'я. Ці діяння, на нашу думку, в першу чергу, посягають на одне з основних фундаментальних прав людини, а саме на право на життя та здоров'я, яке повинно захищатися усіма державними органами. Тому, якщо саме так це було закріплено в діючому КК, то особа не повинна була б шукати захисту у державних структурах, що, як відомо, не завжди відбувається продуктивно. В такому випадку представники державних органів повинні були б за власною ініціативою здійснювати необхідні заходи, бо вони за своїм фахом мають обов'язок захищати основні права особи, в даному випадку — право на життя і здоров'я. Такій аналіз можливо продовжувати, але, на нашу думку, існує достатньо аргументів для певного «рев'ювання» положень діючого КК України з урахуванням викладених положень.

Література

1. Баулін Ю. В. Конституційні обов'язки людини і громадянина: поняття, види, реалізація // Проблеми національної державності: матеріали Міжнародної наукової конференції пам'яті докт. юрид. наук, професора Стрельцова Льва Михайловича (1918—1979) / (ОНУ імені І. І. Мечникова, 26 березня 2012р). — Одеса: Астропринт, 2010. — С. 17—19.
2. Рабінович П., Венецька О. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, поняття. Юридичний вісник України. — 2012. — № 49 (910), 8—14 груд.
3. Борисов В. И. Словарь по конституционному праву Российской Федерации. — М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. — 306 с.
4. Пеньковська Г. В. Реалізація в Україні міжнародно-правових стандартів щодо правового становища особистості // Матеріали круглого столу «Зближення національних правових систем та їхня взаємодія з міжнародним правом. — Одеса: Астропринт, 2012. — С. 183—185.
5. Карелова Г. А. Конституційні основи кримінальної відповідальності // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю з дня народження професора М. В. Салтевського (1917—2009). — Одеса: Фенікс, 2012. — С. 97—100.

А. В. Пеньковская, аспирантка

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПОНЯТИЕ, КЛАССИФИКАЦИЯ И ОХРАНА ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

РЕЗЮМЕ

Исследование проблем понятия и классификации основных прав человека дает возможность в определенной мере по-новому проанализировать охрану этих прав, которая закреплена в уголовно-правовых нормах действующего УК Украины

Ключевые слова: права человека, классификация прав человека, правовое регулирование, уголовно-правовая охрана